

Gevoelig leren zijn

Over de nepfilosofie van ANT

Een essay van Jesse Havinga

Mijn mentor op de middelbare school keek me verbaasd aan toen ik haar vertelde dat ik filosofie wilde gaan studeren. Het zal in het zesde jaar zijn geweest. Ik had een Natuur & Techniek profiel en geen enkel vak in mijn pakket kwam ook maar in de buurt van geesteswetenschap. Laat staan filosofie, dat niet eens werd gegeven. Waarom *filosofie*, vroeg ze dan ook, op een toon waarmee ze volgens mij duidelijk wilde maken dat ik dit hele toekomstgebeuren nodig eens serieus moest gaan nemen. Weet je wel dat het absoluut géén wetenschap is, Jesse? Nou, nee, dat wist ik niet. Ook niet wat het wél was, overigens, behalve dan het vage vermoeden dat het ‘dieper ging’ en ‘fundamenteler’ was dan de natuur- en wiskunde die ik interessant vond, en dat Bas Haring er leuke boekjes door was gaan schrijven. Dezelfde Bas Haring die, na afloop van een lezing in het buurthuis van Winsum, via mijn moeder - trots vertellend over de filosoof-in-de-dop in de familie - een advies aan mij doorgaf: *Beste Jesse, wordt nooit filosoof! Wordt nep-filosooft - dat ben ik ook*. Ik vond dit briefje laatst terug, ingelijst en wel. Soms moet een advies enkele jaren rondzingen in je hoofd, waar je er langzaam meer betekenis aan vast plakt, waar de ernst achter de grap zich steeds beter laten grijpen, totdat je opeens denkt: God, ja, als *dit* filosofie is, doe mij dan maar de nepvariant.

Dat punt kwam tijdens een college *advanced meta-ethics*, een vakgebied dat zo ontegenwoordig filosofisch is dat haar beoefenaars nooit uitgepraat zullen raken over de oneindig genuanceerde manieren om de mogelijke posities erbinnen in kaart te brengen. Dat kan leuk zijn, net zoals het leuk kan zijn om uitgebreid plannen te maken voor een reis, bedenken wat je allemaal zult gaan doen, en vervolgens te proberen al je spullen zo precies mogelijk in je koffer te passen. En dan... - dan gewoon *nooit* gaan, omdat je bang bent dat écht op reis gaan vooral heel erg vies en rommelig is. Dus daar sta je dan weer je koffer op een net iets andere manier in te pakken. Hm, als ik mijn wax mee wil past mijn deodorant net niet, maar misschien... ja, zo, gewoon één boek minder en voilà. Het is niet zo erg dat de meta-ethiek (al dan niet *advanced*) zo duizelingwekkend hoog opstijgt, wel dat het lijkt of er pertinent wordt geweigerd om weer terug op aarde te keren - of misschien hebben ze het zichzelf wel onmogelijk gemaakt. En wat zeg je dan, als ze vragen of je misschien een licht kunt schijnen op de ethische kwesties rondom klimaatverandering, drones, of Black Lives Matter¹? Je kunt je niet verschuilen achter de retoriek van ‘fundamenteel onderzoek,’ omdat het fundament - de praktijk - juist

¹ Rachel Williams beschrijft het gevoel van absurditeit als ze naar een lezing over meta-ethiek luistert terwijl buiten op straat BLM-protesten bezig zijn. Williams, Rachel, “Why I Left Academic Philosophy,” toegang verkregen op 17 april 2018, <https://medium.com/s/story/why-i-left-academic-philosophy-dc0049ea4f3a>

datgene is wat je zo onzichtbaar mogelijk probeert te maken. Er is niets fundamenteels aan het wegstrepen en vervangen van alles wat 'toevallig' is voor wat zogenaamd 'noodzakelijk' is, omdat je dan al snel vergeet dat het - helaas, misschien, maar toch - die 'toevallige' wereld is waarin we leven. Wat versta je onder x?, de Socratische vraag pur sang, is geen aanzet om met je rug naar de praktijk te gaan zitten abstraheren, maar om praktijken onderling te *vergelijken*. En, voor we het vergeten, dit niet met het doel om degene die er achter komt niet precies te weten wat x is het handelen onmogelijk te maken, maar juist het tegenovergestelde, om hem of haar via een hernieuwd zelfinzicht tot *beter* handelen aan te zetten.

Is ANT dan de filosofie die mij nieuwe zelfinzichten gaf? Inzichten, dat in ieder geval, die zich gelukkig vaak ook uitstrekken tot mijzelf. Niet op de rigoureuze manier, niet als de worstelende puber die het existentialisme ontdekt, of als de gelovige die opeens nihilisme omarmt. Het is eerder alsof Latour een boswachter is, die tijdens een lange, rustige wandeling door het bos je wijst op alle dingen die je normaliter over het hoofd zou zien. Omdat je er niet meer gevoelig voor was, omdat je had geleerd er niet meer op te letten, omdat die dingen er niet *echt* meer toe deden. En nu, één voor één, krijgen ze hun realiteit terug. Literatuur, religie, politiek - waar het grote project eerst leek om ze allen tot één en hetzelfde te reduceren, iets met causaliteit en natuur, is er nu weer het plezier om ze in al hun rijkdom uit te vouwen. En dus is de aanraking met ANT niet zozeer het leren van iets nieuws, maar juist het afstoffen van iets ouds: de lol van leren, de macht van de ontdekking dat iets meervoudiger en complexer is dan op het eerste gezicht gedacht, zoals een kind dat als een bezetene een object van alle kanten wil zien, voelen, ruiken. Kinderen zijn niet alleen onschuldiger, ze zijn ook gewoon betere onderzoekers dan volwassenen. Dewey, die dit als geen ander door had, schrijft: "[The teachers'] task is (...) to keep alive the sacred spark of wonder and to fan the flame that already glows."² Voor mij is Latour dan ook in de eerste plaats een geweldige docent. ANT is het stemmetje waarmee hij je op geniepige wijze vraagt, net als je denkt een antwoord te hebben gevonden, of je écht wel alles in kaart hebt gebracht, alles hebt meegenomen, niks bent vergeten.

(Even tussendoor: dit essay is belachelijk. Ik hoop dat Latour zich af en toe ook belachelijk voelt. Is ANT meer dan een poging om ons weer opmerkzaam te maken, om onze ervaring serieus te nemen, om weer gevoelig te worden? Ik denk het niet, en precies daarin zit hem het ongemakkelijke gevoel dat gepaard gaat met praten over ANT - vooral voor een publiek dat er al mee bekend is. Als een plan dat te vaak doorgesproken is, of herinneringen die te vaak opgehaald zijn, waarbij je in beide gevallen kan denken: ja, leuk, maar zullen we nu ook eens *iets gaan doen*?! Ik heb het idee dat precies zo'n soort ervaring iets met Wittgenstein's manieën te maken heeft gehad. Dat het hem nooit helemaal is

² Dewey, John, *How We Think*, 1910, Boston: D.C. Heath & Co., p. 10

gelukt om anderen, waaronder zijn collega-filosofen die zo graag verder wilden discussiëren, zoekend naar iets sluitends, iets definitiefs, iets fundamenteels, duidelijk te maken dat *dat* op een gegeven wel mag ophouden. *Kijk nou maar gewoon goed*. Trap alsjeblieft zo gauw mogelijk die ladder weg als je eenmaal boven bent.)

Natuurlijk neem je niet alles mee. Natuurlijk vergeet je van alles. Geen docent zal dan ook ooit zeggen dat je, na een paar jaartjes school, nu wel zo'n beetje alles weet. Maar dat gebrek aan compleetheid is natuurlijk alleen een probleem voor degene die denkt dat dat het doel is. Die erover droomt dat als we eenmaal onze *Theory of Everything* hebben, we dan eindelijk met z'n allen zullen... ja, wat eigenlijk? Dat alles dan opgelost is? Dat alles dan letterlijk oplost, in het luchtledige verdwijnt, en we dan eindelijk niet meer zo verschrikkelijk eindig en incompleet zullen zijn? Kan iemand werkelijk naar dit soort transcendentie verlangen? Stel dat iemand meent dat dit opvouwen en wegstoppen van alle betekenis, van alle dingen en objecten en actoren, dit ontkennen van alles behalve een uiteindelijke formule - stel dat iemand beweert dat dit inderdaad het doel is, dan kunnen we toch niet anders reageren dan als Montaigne, die de pessimistische filosofen uitlucht als hij zich afvraagt wie er nou helemaal zou luisteren naar "iemand die ons aanmaant naar verdriet en narigheid te streven." Laten we vooral, zoals hij voorstelt, "deze spitsvondige beuzelarijen maar vergeten."³ Montaigne heeft het over de dood, maar het is net zo goed van toepassing op de doodsheid van een genaturaliseerd wereldbeeld.

Oke, gesnopen: beuzelarijen vergeten. Maar wat nu? Mijn ervaring van de wereld - of, juister: de ervaring én mijn wereld - zijn getransformeerd. Er is, ten eerste, zoveel méér. Ten tweede is er zoveel meer interessants. Ten slotte is het allemaal wat verwarrender. Allemaal door één zinnetje, een zinnetje waartoe alles ironisch genoeg steeds te herleiden lijkt: "Nothing is, by itself, either reducible or irreducible to anything else."⁴ De daaropvolgende zin verdient eigenlijk net zoveel aandacht: "I will call this the 'principle of irreducibility', but it is a prince that does not govern." Hoe lang duurt het om door te krijgen wat deze zinnen precies behelzen? Bij mij duurde het een flinke poos voordat de consequenties van deze beschrijving tot me door begonnen te dringen. Om iets te begrijpen, moet je het in andere termen uitleggen, je moet het vertalen. Maar de vertaling voegt iets toe aan de wereld, en er wordt niks uitgegumd. 'Reduceren' kost een boel werk. En er is geen prins die regeert. Er is geen 'final vocabulary,' in de woorden van Richard Rorty. We kunnen dingen bedenken, we kunnen dingen associëren en dat steeds opnieuw, en steeds anders, en we kunnen zelfs dingen vergeten, maar we moeten af van de hoop dat de complexiteit van het bestaan teruggebracht kan worden tot een

³ Montaigne, Michel de, *Essays*, Athenaeum, Polak & van Gennep, Amsterdam, 2016, p. 106

⁴ Latour, B. (1988). *The pasteurization of france*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. p. 158

overzichtelijk geheel. En net zo goed wat betreft ons *eigen* bestaan. We mengen ons en worden gemengd, en de dingen die ‘van ons’ zijn worden steeds meer ons zijn. En de woorden die ons raken, of blijven haken in je hoofd, vormen ons. Wat ook iets anders duidelijk maakt: dat beschrijvingen dus nooit slechts in-formatie zijn, maar altijd actief trans-formeren. Wat iets *is*, is wat het *doet veranderen*. “Dus, Havinga, hoe heeft ANT jou doen veranderen?” is daarmee (bijna) dezelfde vraag als wat ANT is - geen misse opdracht om in een klein essay aan te pakken. Een voorbeeld dan maar.

Toen ik vorig jaar hielp bij het opzetten van een nieuwe ‘studentenbeweging’ die zich onder andere in de Groningse universiteitspolitiek zou gaan mengen, voelde ik meteen vanaf het begin al een soort schroom. Ik gok dat ik te veel films heb gezien en te veel boeken heb gelezen waarin een enthousiast clubje jonge honden de boel eens even grondig wil gaan opschudden. Maar goed, dat je het gevoel hebt dat je op het punt staat een geschiedenis te herhalen wil nog niet zeggen dat je het dus maar niet moet doen. Onvermijdelijk kwamen we er al snel achter dat veel van de geconstateerde problemen op de universiteit - met betrekking tot het onderwijs, de invloed van bedrijven, medezeggenschap en directie (zowel de leiding als *waarheen* we geleid werden) - zich naar alle mogelijke kanten uitstrekten. Je begint bij de werkdruk van docenten, en je stuit al snel op het NWO. Begin je bij belachelijke marketingcampagnes, dan eindig je via financieringsmodellen en demografische krimp al gauw op nationale wetten. Vind je het vreemd dat de universiteit in een onbegrijpelijke constructie PhD-ers uitleent aan Shell onder het motto van *sustainability*, dan raak je niet alleen binnen de kortste keren verstrikt in juridische constructies, maar verdrink je ook diep in de ‘derde geldstroom,’ waarvan de landelijke regering vond dat-ie wel wat groter mocht. Niks kan op zichzelf opgelost worden! Alles is verbonden! Systemen overal!

Wat ga je dan doen, als een relatief klein groepje studenten? Het lijkt alsof alles *ergens anders* en *door iemand anders* wordt bepaald. Of erger nog: door niemand anders in het bijzonder, maar door een bepaald ‘denken,’ een kapitalistisch denken dat zich kenmerkt door efficiëntie en een armoedig begrip van nut. Een denken dat zo wijdverbreid is dat niks minder dan een revolutie zal volstaan om het uit te roeien. Het probleem met een revolutie is alleen dat je, totdat het eenmaal zover is, niet zoveel kan beginnen. Elke kleine verandering die je teweeg weet te brengen is eerder een verraad (want pappen en nathouden), het enige wat telt is het op de spits drijven van de problemen totdat - hopelijk, als ieders bewustzijn voldoende wakker is geschud - iedereen beseft dat het zo niet langer kan en in opstand komt.

Het is een strategie van niks, zoals Latour ook laat zien in *On some of the Affects of Capitalism*, waar mijn verhaaltje zo in had kunnen staan. Of in *Reassembling the Social*. Ik zie dat wat hij schrijft

opeens terug in mijn kleine, Groningse ervaring. Nee, wacht, het is anders: ik *ervaar* datgene wat ik doe, wat ik meemaak op een werkelijk andere manier. Ik kan opeens mijn schroom - maar ook mijn enthousiasme - uitspreken, onder woorden brengen. Dat het namelijk niet de bedoeling is om alles in één klap op te lossen, dat dat helemaal niet kan (want waar haal je die oplossing dan opeens vandaan? Uit het niets? Uit de vergaderkamertjes? Uit de boeken?). Het is veel eerder de bedoeling om die 'systemen' in al hun vervelende complexiteit te verkennen en zo goed mogelijk te beschrijven. Wie dat een laffe uitweg vindt, is óf vergeten hoe vaak-ie zelf door een beschrijving werd bewogen en tot actie werd gezet, óf is zo ongevoelig geworden dat we het gerust dogmatisch mogen noemen.

Hier draait het allemaal op uit, denk ik, namelijk dat ANT ervoor zorgt dat er méér en ándere dingen zijn die greep op je kunnen krijgen. Een stel nieuwe gevoeligheden, en meer nog een manier of een methode om gevoelig te *blijven*. Ik quote Latour: "[We zijn] uit het oog verloren dat we alleen maar aan beschrijvingen beginnen met als doel te handelen, en dat we, vóór we gaan onderzoeken wat we moeten doen, pas tot handelen worden aangezet door uitspraken van een bepaalde soort, die ons in het hart treffen zodat we erdoor in beweging worden gebracht, ja, zodat we erdoor worden bewogen."⁵ Gevoeligheid brengt vanzelfsprekend onzekerheid met zich mee, dat weet elke verliefde. Misselijkmakend, maar uiteindelijke verdraag je 't met liefde. Evenzo met Latour, de ultieme nep-filosoof, wiens herbeschrijvingen al jouw vastigheden langzaam losschroeven, en wiens herhalingen van herbeschrijvingen - en her-herbeschrijvingen - langzaam maar zeker door je zorgvuldig opgebouwde filosofische pantser heen prikken. Gekmakend? Enigszins. Maar niet als ik me bedenk dat die fundamenteen er nooit echt waren, en dat er dus uiteindelijk niet zoveel verandert. Net als wanneer ik leerde fietsen, en er een moment was waarop ik dacht dat mijn moeder me nog vasthield, totdat ik haar stem ver weg achter me hoorde en doorkreeg dat ik al een flinke poos op eigen kracht aan het trappen was. De truc is om (in tegenstelling tot die keer) overeind te blijven zonder de geruststellende hand van iets of iemand boven je, zonder iets transcendent. Daar is werk voor nodig. En dus is het zo belangrijk om dat werk op te merken, en om het te doen.

⁵ Uit Latour, B., *Oog in oog met Gaia: Acht lezingen over het Nieuwe Klimaatregime*, Octavo publicaties, 2017, p. 77